

Proměny obyvatelstva Prahy ve světle sčítání lidu od roku 1869 do současnosti

Díky sčítáním lidu můžeme sledovat dlouhodobý vývoj společnosti a díky statistickým a kartografickým metodám také vykreslit, jak společnost v dobách minulých vypadala. Sčítání podává informace o obyvatelstvu příslušné územní jednotky – a to i pro územní jednotky velmi malé (základní sídelní jednotky nebo katastrální území). Tento článek na základě cenů z období 1869 až 2011 dokumentuje demografický vývoj hlavního města Prahy.

Vývoj velikosti a struktury populace Prahy

Sčítání v roce 1869 zastihlo Prahu v éře demografického růstu – v Praze se počet obyvatel zvyšoval už od 30. let 19. století, a to nejen díky přirozenému přírůstku, ale také díky migraci. Praha se stala centrem průmyslu a potřebovala novou

pracovní sílu, která do Prahy přicházela z okolních zemědělských oblastí (Kárníková 1965).

V roce 1869 měla Praha při rozloze 7,6 km² přibližně 157 700 obyvatel (obr. 1 a tab. 1). Tehdy zahrnovala pouze katastry Staré Město, Nové Město, Malá Strana, Hradčany a Josefov. Nejpočetnějšími věkovými skupinami byli mladí lidé ve věku 15–19, 20–24 let a 25–29 let, kteří dohromady tvořili třetinu populace. Věková pyramida (obr. 2) té doby měla rozsáhlou základnu tvořenou osobami mladšími 15 let (22 % populace). Patrná byla převaha žen nad muži ve vyšším věku, což platí v důsledku mužské nadúmrtosti i dnes. Území Prahy se podstatně rozšířilo až k 1. 1. 1922, ale sčítání 1921 přineslo údaje o obyvatelstvu za celé území aglomerace vymezené při sčítání pod vedením Antonína Boháče, později docenta Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Na celém území takzvané Velké Prahy (171,6 km²) bydlelo tehdy 676 700 obyvatel, mezi nimiž měly osoby v mladém produktivním věku (15–29 let) 34% zastoupení (podobně tomu bylo v letech 1869 a 1900). Obyvatelé v této věkové skupině v Praze především pracovali, ale část jich v Praze také studovala. Ačkoliv během první světové války klesla výrazně hrubá míra porodnosti – v roce 1917 téměř na polovinu hodnoty ze začátku války (z 13,2 na 7,9 ‰) – zastoupení dětí bylo v roce 1921 stále poměrně vysoké (19 %; Šiška 1918).

Ve 20. století se v Praze začal výrazněji projevovat pokles hrubé míry porodnosti, současně s postupným zlepšováním úmrtnostních poměrů. Ve větší části 20. století Praha přirozeným

Martin Ouředníček¹
Jana Podhorská²

¹ Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje; martin.ourednicek@natur.cuni.cz

² Český statistický úřad, Krajská správa ČSÚ v hl. m. Praze; jana.podhorska@czso.cz

Slovníček

Přirozená měna (příp. přirozený pohyb) obyvatelstva. Proces obměny obyvatelstva rozením a vymíráním (tj. bez zahrnutí migrace). Pokud je počet narozených větší než počet zemřelých, dochází k přirozenému přírůstku.

Hrubá míra porodnosti/úmrtosti. Počet živě narozených/zemřelých na 1 000 osob středního stavu obyvatelstva za rok.

Mužská nadúmrtost. Za normálních podmínek umírá více mužů než žen. Tento fakt je velmi zřetelný na věkové pyramidě ve vysokém věku.

Suburbanizace. Přesun obyvatel, jejich aktivit a některých funkcí z jádrového města do zázemí. Dvěma typy suburbanizace je rezidenční (obytná) a komerční (pracovní a obslužná) suburbanizace. V případě rezidenční suburbanizace sledujeme především výstavbu nového bydlení v zázemí města a postupný odliv lidí z jádrového města do nových rodinných (v poslední době i bytových) domů v okolních obcích.

Gentrifikace. Proces sociálně-kulturních změn, ke kterým dochází v důsledku renovace a přeměn obytného prostředí především dělnických čtvrtí. Důsledkem je vytlačování původního obyvatelstva. Jedná se o specifický druh revitalizace.

Online přílohy
(pracovní listy *Smíchov: sociodemografické proměny pražské čtvrti a Proměny tváře Smíchova – terénní práce*) naleznete na webu Geografických rozhledů.

Poděkování

Příspěvek vznikl v rámci projektu NAKI č. DG20P02OVV013 s názvem „Pražská předměstí: dynamika sociálního prostředí rostoucí metropole“.

porodnosti v 90. letech (ve sčítání 2001 byl podíl dětí již jen 13 %) a jeho opětovným zvýšením v posledních letech. Ke konci 90. let se začal naplno projevovat proces suburbanizace, což mělo za následek to, že v Praze začal klesat podíl lidí v produktivním věku (stěhovali se do zázemí hlavního města). Ve sčítáních 2001 a 2011 se do počtu obyvatel začali zahrnovat také dlouhodobě bydlící cizinci (podle sčítání 2011 v Česku žilo více než 420 000 cizinců, přesněji lidí s cizím státním občanstvím), a tak zvýšení podílu osob v produktivním věku (z 36 % ve sčítání 2001 na 41 % ve sčítání 2011) bylo způsobeno především touto změnou. Podíl dětí byl podle posledního sčítání v roce 2011 12 %, ale vzhledem k předchozímu růstu hrubé míry porodnosti a mírnému klesání hrubé míry úmrtnosti lze ve sčítání 2021 očekávat zvýšení zastoupení dětí mezi obyvateli hlavního města.

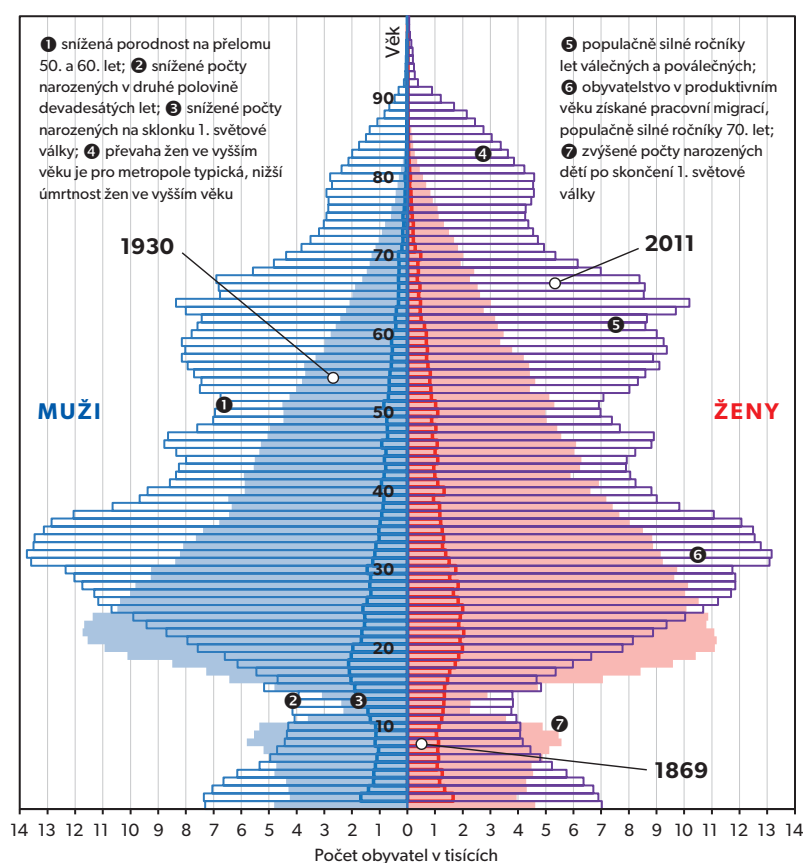
Prostorové rozložení obyvatelstva Prahy podle výsledků sčítání

Na území Prahy roku 1869 bydlelo nejvíce obyvatel na Novém Městě (73 000 obyvatel) a Starém Městě (46 000 obyvatel). V těchto dvou městských částech bydlela více než polovina pražského obyvatelstva, k růstu počtu obyvatel zde již ale v následujících letech nedocházelo, naopak začaly populačně růst sousední, tehdy ještě samostatné obce, kde se koncentrovala průmyslová výroba (například Holešovice nebo Smíchov; Kárníková 1965). Podle údajů z posledního sčítání 2011 byly naopak nejlidnatějšími katastry Stodůlky (téměř 60 000 obyvatel), Žižkov (56 000) a Chodov (54 000). Na území těchto tří katastrů bydlelo 13 % obyvatel Prahy.

V podstatě až do rozšíření v roce 1922 (včetně) byly k Praze připojovány katastry, které měly poměrně vysokou hustotu zalidnění, a růst počtu obyvatel zde probíhal již před připojením k Praze. Například Holešovicím připojeným v roce 1884 se zvýšila hustota zalidnění od roku 1869 do roku 1910 téměř 13krát. Záběhlicím nebo Motolu, které byly před připojením roku 1922 naopak řídce zalidněny, se zvýšila hustota zalidnění mezi sčítáními 1921 a 1930 zhruba 3,3 až 3,5krát.

V dalším období od roku 1921 do roku 1947 rostl počet obyvatel pouze na území připojeném v roce 1922. K nejvyššímu růstu zalidnění docházelo na Střížkově a v Liboci (3 a 2,8krát) nebo ve Strašnicích, Vokovicích a Krči (2 až 1,7krát). Domy, které se stavěly za první republiky a po válce byly průměrně menší nežli sídliště stavěná v další éře vývoje Prahy, proto nebyl růst hustoty zalidnění tak extrémní jako v případě některých katastrů se sídlištní bytovou zástavbou.

Katastry připojené v letech 1960 a 1968 a také v roce 1974 měly výrazně nižší hustotu zalidnění,

než ty připojené v roce 1922. V druhém velkém rozšíření Prahy roku 1968 se stále ještě vyskytovaly některé katastry s poměrně vysokou hustotou zalidnění (například Modřany měly 10 300 obyvatel a 1 390 obyv. na km² k datu sčítání 1970), zatímco zalidněnost katastrů připojených v roce 1974 byla výrazně nižší (nejhustěji zabydlená byla Zbraslav s 845 obyvateli a hustotou 689 obyv. na km²). Největší sociálně prostorové změny rozmístění obyvatel proběhly s výstavbou sídlišť. Mezi sčítáními 1970 a 1980 se v katastru Háje zvýšila hustota zalidnění 41krát a v Bohnicích 11krát. Mezi sčítáními 1980 a 1991 byl největší nárůst zalidnění v Horních Měcholupech (téměř 13krát) a ve Stodůlkách (téměř 9krát).

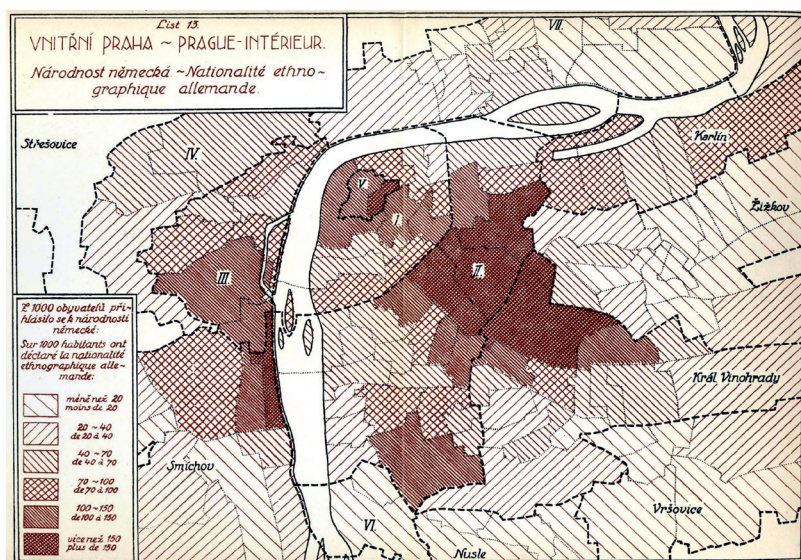
Katastry tvořící Prahu v letech 1869 ztrácejí obyvatelstvo stabilně již od sčítání v roce 1950. V území připojeném za první republiky se mírně snižovala hustota zalidnění zhruba od sčítání 1970, ale v posledním desetiletí dochází k částečnému obnovení atraktivnosti. Okrajová území Prahy připojená v letech 1968 a 1974 jsou stále poměrně málo využitá – dochází zde k další bytové výstavbě (jde spíše o izolované větší projekty bytových domů nebo výstavbu rodinných domů) a zvyšování hustoty zalidnění. Katastry připojené v roce 1960 a 1968 zvýšily svou lidnatost 1,8krát a katastry poslední vlny připojování dokonce skoro 3krát.

Obr. 2 Věkové struktury obyvatelstva Prahy podle sčítání 1869, 1930 a 2011. Věkové struktury jsou zobrazeny pro různě velké administrativní území města: pět katastrálních obcí v polovině 19. století, tzv. Velkou Prahu v roce 1930 a v současných hranicích.

Zdroj dat: Obecní statistická komise královského hlavního města Prahy (1871), Statistický úřad hlavního města Prahy (1937), ČSÚ (2020).

Atlas obyvatelstva

Vnitřní diferenciaci hlavního města se věnovaly nebo v současnosti věnují projekty výzkumného týmu Urbánní a regionální laboratoře na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy. Mnoho z nich je publikováno ve formě specializovaných map na portálu www.atlasobyvatelstva.cz.

Obr. 3 Podíl obyvatel německé národnosti v detailu jednotlivých lokalit vnitřní Prahy v roce 1921. Velmi podrobné územní členění centrální části města dokumentuje koncentraci obyvatelstva německé národnosti. Po vzniku Československa byla při tomto prvním sčítání lidu národnost definována podle mateřského jazyka. Podobně jako v současných cenzech byla ale volba národnosti dána svobodnou vůlí každého občana vyplňujícího sčítací arch. Zdroj: Boháč (1923).

Abstract

Changes in the population of Prague according to the censuses from 1869 to the present. The objective of the paper is to inform the reader about the development of the age structure of the Prague population based on historical census data (1869–2011). Furthermore, the paper deals with the spatial distribution of population, its density, and development. Focus is put on the detailed mapping of spatial phenomena in the census and evaluation of the internal differentiation of socio-economic status at the local level.

Podrobnost územního sledování

Jednou z velkých výhod sčítání lidu je možnost analyzovat získaná data ve velmi podrobném geografickém měřítku. Zatímco v průběžné statistice jsou údaje většinou k dispozici za obce (což v případě Prahy znamená celé hlavní město, případně městské části), při sčítání je k dispozici podrobnější územní detail. Od roku 1970 je s pomocí výsledků sčítání možné celou republiku sledovat v podrobnosti základních sídelních jednotek (ZSJ). Zatímco na venkově ZSJ odpovídaly sídelním lokalitám (které tehdy ještě nebyly vymezeny hranicemi), ve městech se tyto jednotky označují jako urbanistické obvody. Málo se ovšem ví, že i v předcházejících cenzech se katastrální území členila do menších jednotek. Většina map a statistik se totiž v Praze obvykle prezentuje na úrovni katastrálních území, obvodů nebo městských částí. Například v roce 1900 nabízelo sčítání pro Prahu a vybraná tehdejší předměstí mnoho údajů za sčítací obvody. Nejen pro katastrální obce tehdejší „malé“ Prahy, ale i pro města v jejím zázemí (Smíchov, Vinohrady, Žižkov a Karlín) je možné získat relativně obsáhlé statistické informace na úrovni sčítacích obvodů. V novodobé české statistice jsou příkladem vynikajících zdrojových dat meziválečné cenzury. Antonín Boháč (1923) ve své knize založené na interpretaci výsledků prvního československého cenzu publikoval kartogram vnitřní Prahy týkající se zastoupení Němců v ještě podrobnějším členění (obr. 3). Naopak v poválečné historii – zejména ve sčítáních z let 1950 a 1961 byla řada statistických údajů označována slovem „tajné“. Mnoho dat bylo následně k dispozici pouze v členění na 16 a později 10 nově vzniklých správních obvodů města. Oproti tomuto stavu došlo v 70. letech

k významné změně, což platí i pro současnou statistiku. Ve skutečnosti se dají současná data v geoinformačních systémech (GIS) zobrazit až do úrovně jednotlivých adres a při zachování anonymity dat použít i primární data za jednotlivé osoby.

Závěr

Celkový pohled na hlavní město Prahu jako na jednu z obcí Česka je v řadě ohledů nedostatečný a vnitřní diferenciaci města patří k důležitým aspektům geografie města. Umožňuje mimo jiné poznat dílčí procesy transformace rezidenčních oblastí, jako jsou gentrifikace a revitalizace vnitřního města (opravy a rekonstrukce historických budov apod.), změny funkční a sociální struktury sídliště nebo rezidenční suburbanizaci v okrajových částech města. Některá data průběžné statistiky (např. migrace nebo přirozená změna) se na rozdíl od ostatních obcí v Česku sledují v Praze až do úrovně urbanistických obvodů. Většina ukazatelů zjišťovaných pro obce je ale v Praze k dispozici pouze v členění na 57 samosprávných městských částí, což je pro geografickou analýzu v řadě ohledů nedostatečné. Významným zdrojem dalších dat pro hodnocení vývoje pražského obyvatelstva bude již brzy Sčítání lidu, domů a bytů 2021. To je očekávaným pramenem pro hodnocení jevů a procesů, které nelze v průběžné roční statistice zjišťovat (např. údaje o vzdělání, profesi, dojížděce nebo národnostní struktuře). Tato data v detailním územním členění budou k dispozici nejen za Prahu, ale plošně za celé území Česka. První definitivní výsledky sčítání 2021 budou zveřejněny na přelomu let 2021 a 2022.

Literatura a zdroje dat

- BOHÁČ, A. (1923): Hlavní město Praha: studie o obyvatelstvu. Státní úřad statistický, Praha.
- ČSÚ (2020): Sčítání lidu, domů a bytů. Obyvatelstvo a domy od roku 1869. Český statistický úřad. <https://www.czso.cz/csu/xa/sldb-xa> (9. 12. 2020).
- Historický GIS (2015): Interaktivní mapa obyvatelstva Prahy 1921–2011. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Urbanistický a regionální laboratoř, Praha. www.historickygis.cz/aplikace_praha/mapa.html (9. 12. 2020).
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914. Nakladatelství československé akademie věd, Praha.
- Obecní statistická komise královského hlavního města Prahy (1871): Statistika královského hlavního města Prahy. Obecní statistická komise královského hlavního města Prahy, Praha.
- Statistický úřad hlavního města Prahy (1937): Statistická zpráva hlavního města Prahy za léta 1930–1933. Statistický úřad hlavního města Prahy, Praha.
- ŠÍŠKA, J. (1918): K populačnímu vývoji Prahy a předměstí za války. Statistická studie.

Sčítání populací

Jak se sčítalo obyvatelstvo v dobách Marie Terezie
Proměny obyvatelstva Prahy ve světle sčítání lidu
Problematika zdrojů dat v oblasti migrace

3

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ■ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ■ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.